

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 2, Sayfa: 29-56, ELAZIĞ-2010

DIYARBAKIR HAVZASI VE YAKIN ÇEVRESİNDE KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIK

Diyarbakır Basin and Small Cattle Raising in Near Surroundings

Ayşe ÇAĞLIYAN¹ Esen DURMUŞ²

ÖZET

Araştırma sahası Güneydoğu Toroslar dağlık yöresi ile hemen güneyinde uzanan Diyarbakır havzası morfolojik ünitelerini kapsamaktadır. İdari açıdan Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Diyarbakır, Batman ve Siirt il ve ilçe merkezlerine karşılık gelmektedir. Kuzeyde Güneydoğu Toroslar, batıda Karacadağ, güneyden ise Mardin Eşiği ile sınırlanan, Dicle Irmağı ve kolları tarafından yarılan bir plato sahasına karşılık gelen Diyarbakır havzası ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini bir birinden ayıran Güneydoğu Toroslar dağlık yöresinden oluşmaktadır. Bu alanlar hem kuzeyde hem de güneyindeki coğrafi yapıya pek uyum göstermez. Dolayısıyla küçükbaş hayvancılık faaliyeti açısından da kısa mesafelerde farklı uğraşlar görülür. Güneydoğu Toroslar üzerindeki engebeli alanlarda kıl keçisi üretimi görülürken, havza tabanında koyun üretimi daha önemlidir. Arazi kullanımı açısından fundalık ve orman alanları ile meralarda kıl keçisi, havza tabanındaki kuru tarım alanlarında ise koyun dağılışı yoğunlaşmıştır. Diyarbakır havzası küçükbaş hayvancılığın hem yoğun yapıldığı hem de çevresindeki merkezlerin yaylacılık faaliyetlerinde kullandığı doğal bir güzergâha karşılık gelmektedir. Yaylacı gruplar havzayı ve kuzeyindeki doğal yolları kullanarak Doğu Anadolu'daki yaylalara çıkmaktadırlar. Küçükbaş hayvancılığın dönemler halinde 1991-2008 yılları arasındaki değişimi belirli devrelerde verilmiştir. Havzada önemli bir ekonomik faaliyet kolu olan küçükbaş hayvancılığın gerek güvensizlik ortamı gerekse de ekonomik sorunlardan dolayı son dönemlerde giderek azalması dikkat çekicidir. 15 yıllık dönemde küçükbaş hayvan sayısında %50'lik bir azalma meydana gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır havzası, Güneydoğu Toroslar, arazi kullanımı, kıl keçisi.

ABSTRACT

Research field encompass the highlands of south-eastern Taurus upon by lying Diyarbakır basin morphologic units. Administratively it corresponds to Diyarbakır, Batman and Siirt province and town centres of the south-eastern Anatolian regions'. This area comprised from at north south-eastern Taurus, at west Karacadağ and, by southerly a plateau bordered with Mardin Swell, rended by the Tigris River and its distributaries which corresponds to Diyarbakır basin and besides the highlands of south-eastern Taurus which distinctives East and South-Eastern Anatolian regions from each other. This area does not accord with geographical structures both in north and south. Thereby it observed that different

¹ Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elazığ; acaglayan@firat.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, Elazığ; esendurmus@firat.edu.tr

occupations in short distances in terms of small cattle raising. While Hair goat breeding may observed on hilly areas of South-Eastern Taurus, whereas sheep breeding more important at basin. In terms of use of the land; heathlands, woody areas and grasslands are places of goat breeding. However dry lands on the basin are places for sheep breeding. Diyarbakır basin is both a land of extensive stockbreeding and a natural way of transhumance. Transhumant groups use the basin and natural roads on the North part to climb the plateaus in East Anatolia. Changes in stockbreeding rates between 1991-2008 are also given in this paper. Decrease of stockbreeding ,which is an important economic activity, as a result of financial and security problems is remarkable. During 15 years, the decrease of stockbreeding in the region is about 50 %.

Keywords: Diyarbakır Basin, South-East Taurus, Mountains, use of land, goat.

1. GİRİŞ

Türkiye'nin yaklaşık %7,5'ni kaplayan Güneydoğu Anadolu Bölgesi 58.600 km² lik alanıyla en küçük coğrafi bölgedir. Güneydoğu Torosların ve Amanos dağlarının oluşturduğu yayın önünde, Suriye sınırına doğru giderek alçalan ve yeryüzü şekilleri bakımından sadeliği ile dikkati çeken bir bölgedir. Bu saha, aslında doğal bir yöre olarak, bir taraftan Filistin'e, diğer taraftan da Zagros dağları etekleri boyunca Basra körfezine doğru devam eden, kuzeyden ise yukarıda belirtilen dağlık kuşaklarla çevrelenen ve bu şekliyle bir hilale benzediği için Verimli Hilâl olarak bilinen sahanın kuzeyindeki en geniş kesimini oluşturur. Relief bakımından kuzey ve kuzeydoğu kenar sıradağlardan, geri kalan kesim ise plato karakterine yaklaşan orta yükseklikte dağlar ve tepelerden meydana gelmiştir. Yani plato sahası, çanaklaşmış havzalarla, orta yükseklikteki kubbeleşmiş dağlar ve tepelerden ibaret olup, kuzeyden güneye doğru tedrici bir alçalma gösterir ve nihayet Mezopotamya düzlüklerine kavuşur (Ardel, 1961).

Bölgede hüküm süren iklim, bazı araştırmacılara göre şiddetli karasal Akdeniz iklimi, bazılarına göre ise kontinental bir step iklimi olarak tanımlanmaktadır. Bu iklimin en belirgin özellikleri, şiddetli yaz sıcaklığı ve kuraklığı, en düşük sıcaklık derecelerinin ve yağışların kış mevsiminde toplanması, belirgin karasallık ve ana çizgileriyle Akdeniz tipi bir yağış rejimidir. Çevre bölgelerden farklı olan bu iklime, Akdeniz ikliminin bozulmuş veya karasallaşmış bir tipi demek mümkündür. Ayrıca bölgede, güney ve güneydoğuya doğru gidildikçe dereceli bir şekilde çöl iklimine geçilir (Yücel, 1987).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden geçen Fırat ve Dicle nehirleri, doğal göllerin bulunmadığı bölgede, hidrografik açıdan çok büyük bir öneme sahiptir. Kaynaklarını Doğu Anadolu Bölgesi'nden alan Fırat nehri ve Güneydoğu Toroslardan çıkan kaynakların oluşturduğu Dicle nehri üzerinden çok sayıda baraj yapılmıştır. GAP çerçevesinde gerçekleştirilen ve gerçekleştirilebilecek projelerle sayıları artmakta olan barajların gerisinde oluşan yapay göller geniş alanlar kaplamaktadır.

Bitki örtüsü bakımından bölge, kuzeyden Toros dağlarına karşılık gelen ve meşelerin oluşturduğu kuru ormanlar ile güneydeki çöl kuşağı arasında bir step sahası olarak belirmiştir. Step kenarında meşe ormanları, daha çok yerel yakacak ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanıldığından, büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Bu tahribata bağlı olarak, ormanlar genelde çalı formasyonları halinde dikkat çekerler (Sözer, 1969).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi iki bölüme ayrılmaktadır. Karacadağ doruğunun batısında kalan kısmına Orta Fırat, doğusunda kalan kısmına da Dicle Bölümü adı verilir. Dicle Bölümü, Orta Fırat Bölümü'ne göre daha engebeli bir görünüme sahiptir. Diyarbakır havzası, Mardin-Midyat eşiği, Karacadağ olmak üzere üç yöreye ayrılmaktadır.

Diyarbakır havzası, Güneydoğu Toroslar ile Mardin- Midyat eşiği arasında yer alır ve Dicle Bölümü'nün en geniş yöresini oluşturur. Havzanın merkezi kısımlarında yükselti 600–700 m civarında iken kuzey ve kuzeydoğuya doğru gidildikçe yükselti değerleri artarak 1000 m.yi bulur. Güneydoğu Torosların bölge sınırları içinde kalan kısımlarında Hazro, Kozluk ve Siirt civarında 1000 metrenin üzerinde yükseltilere rastlanır.

Diyarbakır havzasında yerleşmeler Güneydoğu Toroslar yayı üzerinde ve havzanın merkezi kısmında olmak üzere iki farklı jeomorfolojik ünite üzerinde dağılmıştır. 1997 yılı köy envanter etütlerine göre havzada 1.225 köy, 174 mahalle, 1.140 mezra, 10 kom ve 152 yayla yerleşmesi mevcuttur.

2007 nüfus kayıt sistemine göre ise bu yerleşmelerde toplam 2.224.729 nüfus bulunmaktadır. Nüfusun büyük bir bölümü 1.371.607'si şehirde, 853.118 kişisi de kırlarda yaşamaktadır.

Dicle havzası sahip olduğu doğal güzergah olarak önemini tarihi dönemler boyunca korumuştur. Bu nedenle yerleşmeler bu alanda kurulması ve gelişmesinde fiziki faktörler kadar ulaşım fonksiyonunun da etkisi büyük olmuştur.

2. HAYVANCILIĞI ETKİLEYEN COĞRAFİ FAKTÖRLER

2.1. Küçükbaş Hayvancılık-Yeryüzü Şekilleri İlişkisi

Diyarbakır havzasının doğal bir havza olarak ortaya çıkmasındaki etkenlerin başında jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri gelir. Bu özellikler, yer şekilleri açısından, daha önce de belirtildiği gibi, geniş bir plato şeklinde sade bir görünüm olarak belirmiştir. Bu plato, çanaklaşmış havzalarla, orta yükseklikteki kubbeleşmiş dağlar ve tepelerden oluşmuştur. Geniş plato sahaları taşıdığı step bitki örtüsü karakteri ile küçükbaş hayvancılık faaliyetinin yapıldığı önemli bir alandır. Koyun daha sade topografyaya

uyum sağlayan bir hayvandır. Araştırma alanında özellikle koyun dağılışı bu step sahalarında yer alır.

Havzanın kuzeyinde 2000–3000 m. yüksekliğindeki dağlar (Güneydoğu Toroslar) bir duvar gibi yükselir. Akdağ silsileleri (2561 m.), Uzuncaseki (Supuluz) Dağı (2280m.), Akçakara Dağları (2940 m.), Tosun (Anduk) Dağı (2830 m.), Haçreş (2689 m.) ve Aydınlik (Sason) Dağı (2967 m.), dağlarından meydana gelen bu silsile, metamorfik Bitlis Kütlesi'nin belkemiğini teşkil ederler. Güneydoğu Anadolu'nun yaşantısında yeri çok önemli olan, çok sayıda bol su getiren ırmaklar, bu şiddetli yarılmış, çok engebeli ve aşılması güç dağlardan inerler. Yer şekillerinin yönelttiği doğal yollar da Bitlis çayı vadisi ve Maden oluşu örneklerinde olduğu gibi, bunlardan bazılarının vadileri ile belirli boğazları izleyerek Kuzey, Doğu ve İç Anadolu'ya doğru sokulurlar (Sözer, 1969). Diyarbakır havzasının kuzeyinde yer alan bu dağlık kütleler kıl keçisinin önemli dağılışı gösterdiği alanlara karşılık gelir. Bilindiği gibi kıl keçisi dağlık sahalara koyuna göre daha rahat uyum sağlar. Bu sahalarda geniş meşe ormanlarının yer alması kıl keçisinin yayılmasının bir diğer nedenidir. Ayrıca Bitlis çayı vadisi ve Maden oluşu gibi iç bölgelere geçit rolü oynayan alanlar yaylacılık faaliyeti için yıllarca kullanılan tabii yolların başında gelir.

Havza toprakları doğuda Dicle ırmağı ve kolları, batı ucundaki küçük bir alanın sularını ise Fırat ırmağı toplar. Kuzeybatı- güneydoğu doğrultusunda havzadan geçen Dicle'ye, kuzeyde Ambar ve Pamuk çayı, güneyde ise Ballıkaya, Göksu, Olucak, Savur çayı gibi kollar katılır. Kuzeydoğudaki dağlardan doğan Kulp ve Sason (Büyük Aydınlik) çayları da birleşerek Batman çayını oluşturur. Diyarbakır-Siirt sınırının bir bölümünü çizen Batman çayı, Hasankeyf önlerinde Dicle'ye dökülür. Küçükbaş hayvancılık faaliyeti topografyanın yanında hidrografya ile da sıkı ilişki içindedir. Sulama avantajları hayvancılık faaliyeti açısından önemli bir avantajdır. Özellikle Diyarbakır havzası gibi yarı kurak bir iklime sahip yörelerde sulama problemi her ekonomik faaliyeti şekillendirici bir unsurdur.

Güneydoğu Toroslar üzerindeki kuru orman alanları dışında havzanın doğal bitki örtüsü steptir. Uzun süren yaz kuraklığı nedeniyle, buradaki stepler İç ve Doğu Anadolu'dakiler kadar zengin değildir. Bu step sahalarda genellikle koyun, orman ve fundalık alanlarda ise kıl keçisi yetiştirilir.

Havzadaki plato düzlükleri, Güneydoğu Toroslar'ın, ön kıvrımları nazariyle bakılan, Dicle-Hani kasabaları arasındaki Telbağdat; Hazro-Malabadi; vaktiyle Batman çayının sonra terk ettiği Maymune boğazıyla batı ve doğu olarak ikiye ayrılan Raman; aynı adlı çayın aşağı çıkışına paralel seyreden Garzan antiklinalleri veya sırtları ile

kesintiye uğrar. Dicle ırmağı bir süre, Ramandağ ile Mardin eşiği arasındaki senklinele açtığı Kasrı Şahin (Şahin Yuvası) boğazını; Garzan çayı, Ramandağ-Garzan sırtları arasındaki tabii oluğu takip eder (Yücel 1987, 107). Bu tabii yollar geçmişten günümüze kadar yaylacılık faaliyetinin yürütülmesinde kullanılmaktadır. Güneyden gelen hayvancılıkla uğraşan yaylacı gruplar bu yolları kullanarak Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Erzurum-Kars yaylalarına giderler.

2.2.Küçükbaş Hayvancılık-İklim İlişkisi

Diyarbakır havzasında hüküm süren iklim, bazı araştırmacılara göre şiddetli karasal Akdeniz iklimi, bazılarına göre ise kontinental bir step iklimi olarak tanımlanmaktadır. Bu iklimin en belirgin özellikleri, şiddetli yaz sıcaklığı ve kuraklığı, en düşük sıcaklık derecelerinin ve yağışların kış mevsiminde toplanması, belirgin karasallık ve ana çizgileriyle Akdeniz tipi bir yağış rejimidir.

Ülkemizin yaz mevsiminde en çabuk ve en çok ısınan bu yöresinde Temmuz ayı ortalama sıcaklıkları 30°C üzerindedir. Siirt 30,4°C, Diyarbakır 31,0°C, Batman 30,9°C sıcaklıklar görülmektedir. Türkiye'de en yüksek ısı değerleri de bu sahada kaydedilmiştir. Kış ve yaz sıcaklıkları arasında önemli farklar bulunduğu için karasallık dereceleri oldukça yüksek değerlere ulaşır Diyarbakır % 48, Batman % 58, Siirt % 57'dir. Karasallık derecesinin yüksekliğiyle ilgili olarak, aynı zamanda Türkiye'de buharlaşmanın en yüksek değerlerine de bu havzada rastlanır. Yıllık buharlaşma miktarı 1500 mm.den fazladır. Diyarbakır 1775 mm, Batman 1464 mm, Siirt 1765 mm gibi. Diğer taraftan, yıllık yağışın ancak % 1-2 sinin yaz aylarında düşmesi, ülkemizde 6-7 ay gibi bir süreyle yaz kuraklığının bu bölgede yaşanmasına neden olur. Bu sorun, genel bir su kıtlığı ve tarımda sulama zorunluluğu şeklinde kendini belli eder (Gürgen, 2001).

En soğuk ayda ortalama sıcaklığının 1-5 derece arasında olması, kış mevsiminin de belirsizliğini ortaya koyar. Bu termik değerler, hiç şüphesiz donlu günlerin yıl içerisindeki dağılımını da etkiler. Diyarbakır havzasında donlu günler sayısının en fazla toplandığı aylar aralık, ocak, şubat ve mart ayları olup, bölge ortalaması yılda 45 gün iken Diyarbakır 61.5, Siirt 44.7, Batman 40.7 gündür (Gürgen, 2001) (Tablo 1). Bu iklim özelliklerine sahip havzada yaz mevsimini hayvancılıkla uğraşan gruplar daha kuzeydeki yaylalarda, kış mevsimini ise Diyarbakır havzasında geçirirler. Şiddetli yaz sıcaklığı otların erken sararmasına neden olduğu için küçükbaş hayvancılık için olumsuz şartlara neden olur. Ancak öte yandan kış mevsiminin daha yumuşak geçmesi bu havzayı göçer hayvancı grupların kışlak alanı olmasını sağlamıştır.

Güneydoğu Toroslar'ın güney yamaçlarında bulunan ilçe merkezlerinde yıllık sıcaklık ortalamaları güneyindeki alanlarla fazla bir fark oluşturamamasına rağmen yıllık

yağış ortalamalarında belirgin farklar gözlenmektedir. Diyarbakır havzasından kuzeye gidildikçe yağış miktarında artma meydana gelmiştir. Güneydeki Diyarbakır'da 491,4 mm, Batman'da 509,1mm, Siirt'te 726,6 mm, olan yıllık toplam yağış miktarına karşılık Güneydoğu Toroslar'ın güney eteklerindeki Lice 1222,2 mm, Ergani 777 mm, Çermik 800 mm, Kulp 1118,2 mm, Dicle 862 mm'dir. Güneydoğu Toroslar'ın bilhassa güney yamaçlarının fazla yağış alması, güneyden gelen nemli hava kütlelerinin dağlara çarparak yükselmesi sonucunda soğuyarak yağışa dönüşmesi ile açıklanabilir. Bu durumda bu yamaçlar çayır ve mera alanı olarak kullanılmakta ve kıl keçisi ve göçer hayvancılığı teşvik etmektedir (Durmuş, 2003).

Tablo 1. Dicle Havzasında Bazı Merkezlerin Uzun Yıllar İklim Değerleri

Merkez	Nisbi nem ort %	Yağış ort.mm	Yıllık ort.sıcaklık °C
Diyarbakır	54	491.4	15.8
Çermik	48	791.5	16.2
Ergani	48	777.4	15.5
Lice	55	1222.2	14.5
Hani	46	712.9	15.7
Dicle	54	862.1	15.3
Kulp	74	1118.2	15.4
Batman	59	509.3	16.7
Sason	52	1000	15.4
Siirt	51	730.9	15.8

Kaynak: Diyarbakır Meteoroloji Bölge Müdürlüğü

Güneydoğu Toroslar'ın en önemli özelliklerinden birisi de ikliminin kuzey ve güneyindeki kurak sahalardan farklı olmasıdır. Gerçekten, Doğu Anadolu Bölgesi'nin diğer kesimlerine oranla daha az karasal olan Yukarı Fırat Bölümü ile Güneydoğu Anadolu iklimi arasında bir geçiş sahasında yer alan Güneydoğu Toroslar'ın iklimi, bir taraftan ana çizgileriyle kuzeyinde ve güneyinde yer alan bu iklimlerin özelliklerini taşıırken, diğer taraftan da kendine özgü iklim şartlarıyla dikkat çekmektedir. Yörede sıcaklık rejimi bakımından haziran-eylül arasında 4 aylık bir yaz mevsimi ile kasım ortalarından mart sonlarına kadar süren yaklaşık 4,5 aylık bir kış mevsimi ve bunlar arasında 1,5-2 aylık bir süreye sahip İlkbahar ve Sonbahar mevsimlerinin belirlediği dikkati çekmektedir. Yıllık ortalama sıcaklığın 11-15 °C arasında olduğu Güneydoğu Toroslar'da Çermik 16.2 °C, Lice 14.5 °C, Kulp 15.4 °C, aralık ortalarından mart ortalarına kadar olan 3 aylık süre içerisinde her gün don olma ihtimali vardır. Havzada uzun süren yaz kuraklığı otların erken sararmasına ve hayvancılıkla uğraşan nüfusun otların daha yeşil olduğu Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki yaylalara doğru hareketine sebep olmuştur. Nisan ve mayıs

aylarında başlayan hareket havaların soğumaya başladığı ekim-kasım aylarında tekrar Diyarbakır havzasına dönüşle noktalanmaktadır.

Yağış rejimi bakımından araştırma sahasında yer alan bazı istasyonların yağış değerlerinin aylara ve mevsimlere dağılışı incelendiğinde, yağışın büyük bir bölümünün kış ve bahar aylarında düştüğü belirtilmiştir. Yağışın mevsimlere dağılımına bakıldığında, %47'sinin kış mevsiminde, %33'ü ilkbaharda, %18'i sonbaharda ve %2'i yaz mevsiminde düştüğü gözlemlenmiştir. Bu durum yağış rejiminde Akdeniz etkilerinin varlığını gösterir. Şöyle ki, Güneydoğu Toroslar kuzeyinde yer alan çukur sahalarda görülen Akdeniz yağış rejiminin etkisi ile hafiflemiş karasal yağış rejimi ile güneyinde görülen gecikmiş Akdeniz yağış rejimi arasında bir geçiş bölgesi özelliği taşımaktadır. Kısacası yöre iklimi, yazları çevresine göre daha serin ve daha az kurak, kışları ise, daha yağışlı ve biraz daha soğuktur.

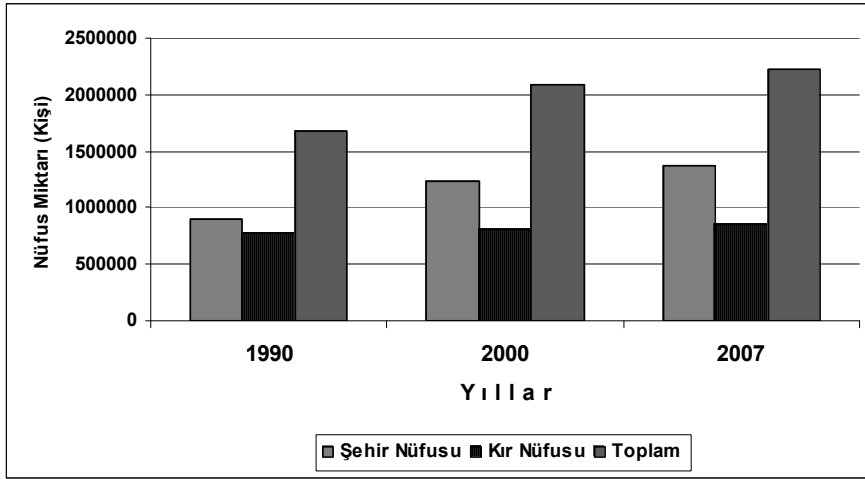
2.3. Küçükbaş Hayvancılık-Nüfus İlişkisi

Tarihteki ünlü “Verimli Hilal”in orta kısmını meydana getiren Güneydoğu Anadolu, çok eski bir yerleşme ve uygarlık alanıdır. Günümüzden 10 bin yıl kadar önce, insanların bazı yabancı bitkileri ve hayvanları ilk defa evcilleştirdikleri, avcılık ve toplayıcılıktan tarım ekonomisi basamağına yükseldikleri bölge burasıdır. Bölge birçok uygarlıklara sahne olmuş, kültür ve tarım tekniği ile ilgili birçok bilgiler buradan diğer bölgelere yayılmıştır. Güneydoğu Anadolu'nun çok erken dönemlerde nüfuslandığı, nüfuslanmanın Fırat ve Dicle vadileri ile onun kollarını izleyen tabii yollar üzerinden yapıldığı tezlerine bağlı olarak, bu lokasyon içinde yer alan havzanın bu tezi doğrulaması olağandır. Araştırma sahasında arkeolojik kazı sonuçlarına göre, yerleşim birimlerini çok eski bir tarihe kadar götürebilecek birçok höyük, kale ve mağara gibi eski dönemlere ait izlere rastlanılmıştır. Bunun en büyük delillerinden biri de Diyarbakır havzasında Batman ve Diyarbakır çevrelerinde Dicle nehri kolları kenarında görülen birçok höyüğün varlığıdır. Diyarbakır havzasının çok daha eski dönemlerden itibaren nüfuslandığını Neolitik Dönemde ilk üretimciliğe geçen toplumlar olduğunu hayvanları evcilleştirdikleri Çayönü yerleşmesinde yapılan kazılar sonucunda anlaşılmıştır.

Geçmiş bu denli parlak olan bölgenin günümüzdeki durumuna bir göz atacak olursak, Güneydoğu Anadolu, nüfusu en az olan bölgemizdir. Fakat yüzölçümü de küçük olduğundan (57 200 km²) nüfus yoğunluğu Türkiye ortalaması kadardır (73 km²/kişi). Nüfus, bölgenin daha nemli olan batı kesimi ile Mardin Eşiği ve Torosların eteklerinde kümelenmiştir. Buralarda yoğunluk yer yer Türkiye ortalamasının da üstüne çıkar. Buna karşılık, Fırat ve Dicle arasındaki kurak bozkırlar Türkiye'nin en tenha yerlerindedir.

1990 yılından 2007 yılına kadar kır nüfusunda sürekli bir artma meydana gelmiştir.

778.700 kişi olan nüfus 2000 yılında 807.800 ve 2007 yılında 853.118 kişiye ulaşmıştır. 2007 yılından sonra biraz daha güven ortamının oluşması ile kırsal nüfusu artmıştır. Bu durum tarım ve hayvancılığı terk eden nüfusun tekrar kırsala dönmesi ile hayvancılık faaliyetlerinin olumlu yönde artacağına göstergesidir. Mera ve yayla alanlarının tekrar kullanıma açılması ve ya kademeli bir şekilde açılacağına düşünülmesi azalma eğilimine giren küçükbaş hayvancılığın canlanması için önemli bir fırsat yaratacağı düşünülebilir. Diyarbakır havzasında ilk yerleşik nüfusun hayvancılıkla uğraşması günümüzde de bu faaliyetin devam etmesi bu alanların tarihi dönemler boyunca yüksek bir hayvancılık potansiyeline sahip olduğunun kanıtıdır.

Şekil 1. Araştırma Alanında Şehir-Kırsal Nüfusu

Dicle Bölümü'nde nüfusun yoğunluğunun fazla olduğu kesim Diyarbakır Havzasıdır. 1990 yılından sonra kırsal nüfusta şehir merkezlerine doğru büyük göç olayları yaşanmıştır. Bu göç olayı şehir nüfusunun kırsal nüfustan daha fazla olmasını sağlamıştır. Havzada köylerin sayısı ve nüfusun sıklığı Güneydoğu Toroslara yaklaştıkça artar. Büyük yerleşme merkezleri de İç Anadolu'da olduğu gibi, daha bol yağış alan sırtların eteklerinde yer alır. Ergani 109.678 kişi, Çermik 51.381 kişi, Kozluk 60.888 kişi, Baykan 28.561 kişi yaşamaktadır. Bu ilçelerde kırsal nüfus, şehirselden daha fazladır. Sadece Diyarbakır, Siirt, Batman, Ergani, Bismil ve Silvan gibi büyük merkezlerde şehir nüfusu kırsal nüfustan fazladır. Bu alanda Toroslara yaklaştıkça yağış miktarının artması buna bağlı olarak sulama koşullarının elverişliliği, vadi boylarında yapılan meyvecilik başta olmak üzere tarımsal faaliyetler bunun yanında yüksek kesimlerde kıl keçisi başta olmak üzere hayvancılığa dayalı ekonomik uğraşlar bu alanların yoğun bir şekilde nüfuslanmasına yol açmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Araştırma Sahasının Nüfus Özellikleri

Merkezler	1990			2000			2007		
	Şehir	Kır	Toplam	Şehir	Kır	Toplam	Şehir	Kır	Toplam
Diyarbakır	381.144	87.686	468.830	54.5983	175.480	721.463	592.557	233.857	826.414
İsmil	39.834	59.828	99.662	31.391	65.703	126.885	57.359	51.347	108.706
Çermik	16.531	32.576	49.107	15.843	30.207	46.050	17.825	33.556	51.381
Çınar	10.080	40.365	50.445	13.282	45.301	58.583	12.725	50.146	62.871
Çüngüş	3.935	13.132	17.067	4.708	10.813	15.521	2.930	11.041	13.971
Dicle	4.414	30.566	35.980	9.861	30.000	39.861	12.227	32.383	44.610
Eğil	4.803	16.345	21.148	4.827	16.804	21.631	6.122	17.486	23.608
Ergani	37.365	41.238	78.603	47.333	40.134	87.467	61.973	47.705	109.678
Hani	10.266	16.986	27.252	10.918	20.876	31.794	8.292	23.217	31.509
Hazro	8.048	15.923	23.971	6.189	12.566	18.755	5.478	12.908	18.386
Kocaköy	4.244	11.164	15.408	5.678	7.391	13.069	6.204	9.501	15.705
Kulp	7.472	43.010	50.482	15.825	24.629	40.454	11.474	23.990	35.464
Lice	11.639	35.449	47.088	11.927	12.950	24.877	13.118	17.442	30.560
Silvan	59.865	50.088	109.953	64.136	52.162	116.298	47.105	40.746	87.851
Batman M.	147.347	21.432	168.779	246.678	26.109	272.787	293.024	22.940	315.964
Beşiri	5.219	29.139	34.358	8.554	24.552	33.106	8.573	23.076	31.649
Gercüş	8.116	24.886	33.002	8.451	23.543	31.994	5.260	20.289	25.549
Hasankeyf	4.399	7.291	11.690	3.669	3.824	7.493	3.271	3.936	7.207
Kozluk	22.499	41.928	64.427	27.109	47.526	74.635	21.651	39.237	60.888
Sason	6.041	26.372	32.413	9.705	27.014	36.719	10.673	20.557	31.230
Siirt M.	68.320	13.755	82.075	98.281	9.032	107.313	117.599	10.282	12.7881
Aydınlar	2.789	2.414	5.203	2.981	2.073	5.054	1.930	1.937	3.867
Baykan	5.169	22.218	27.387	8.883	22.617	31.500	5.838	22.723	28.561
Eruh	5.929	22.797	28.726	7.226	8.299	15.455	9.450	9.997	19.447
Kurtalan	17.295	29.740	47.035	24.865	28.656	53.521	27.561	27.515	55.076
Pervari	5.178	21.693	26.871	5.737	23.097	28.834	6.607	26.035	32.642
Şirvan	5.459	20.679	26.138	5.549	16.450	21.999	4.781	19.269	24.054
TOPLAM	903.400	778700	1.683.100	1.235.884	807.808	2.083.118	1.371.607	853.118	2.224.729

Kaynak: TÜİK 1990, 2000, 2007 Yılı Nüfus Verileri

2.4. Küçükbaş Hayvancılık-Yerleşme İlişkisi

Araştırma alanında yaşayan nüfusun bir bölümü mezralarda; yarıdan fazlası büyük köylerde yaşar. Mezralar, asayişini sağlamaları karşılığı, Osmanlılar döneminde, "yurtluk-ocaklık" adıyla kiraya verilmiş toprakları, aşiret reislerinin işletmek üzere; yarıcı ve ortakçılar için yaptırdıkları, 4 ila 25 haneli yerleşme merkezleri; daha doğrusu çiftliklerdir (Yücel, 1987).

Güneydoğu Toroslar'daki yayla köylüleri, göçebeler, çadırlarını köylere yakın yerlere kurmaları, kısım bu bölgelerin kuzeydeki diğer alanlara oranla daha yoğun bir nüfus görülmesine neden olurlar. Bu step bölgesi hayvan sayısı adedince de yoğunluk gösterir. Bu alanda hayvancılığın yanında, tarımsal faaliyetlerden bitkisel üretime de yer verilir. Dağ göçebeleri ilkbahar ve yazlık otlaklarını mart sonu ve temmuz başı arasındaki

dört aylık sürede Dicle vadisi-Yazlıca (Herakul) dağı-Toros yüksek yaylaları olmak üzere üç kademeli gerçekleştirilir. Bu alandaki göçlerin en önemli özelliklerinden biride köylülerin ve göçerlerin hiçbir zaman tek veya küçük gruplar halinde değil, buna karşılık daima toplu bir şekilde yaylaya çıkmalarıdır. Böylece 30-40 aile ile 150 ailenin ve göçerlerin ekonomik aktiviteleri ancak kendi geçimini karşılayacak ölçüdedir. Ekonominin 3/4'ü hala tarımsal ürünlerden elde edilir. Hayvancılık ekonominin 1/3'ne karşılık gelir. Köy ekonomisinin ağırlık merkezini hayvancılık değil, ziraat oluşturur. Bu bakımdan dağ otlakları ek gelir temin eden bir arazi tamamlayıcı bir bölge olarak kabul edilir. Göçebelerde ise ekonomi hayvancılığa dayanır. Bu sebeple otlakların sık sık değiştirilmesi ve yaylacılık faaliyetinin devamı sağlanır (Denker, 1960).

Mezra kavramı ve mezzalar ile kastedilen yerleşme şekli, ülkemizin farklı coğrafi bölgelerinde farklı özellikteki yerleşmeler için kullanılır. Literatürde yazılımında da farklılıklar vurgulanmıştır. Mezra, mezru, mezri, mezria, mezere, mezari bunlardan bir kaçıdır (Tunçel, 1996, 173). Sözer'e göre Diyarbakır ve çevresinde bir şahıs, aile veya bir sülalenin mülkiyetinde olan köyler mevcutsa da bunların sayısı mezraalardan azdır ve bu köylerin büyük kısmı mezzaların gelişmesiyle meydana gelmiş muhtarlıklardır (Sözer, 1969, 61-63). Mezra, yerleşme çekirdeği ve köy yerleşmesi arasında bir geçiş tipi veya ara tipi yerleşme olarak kabul edilir (Tanoğlu, 1966; 253). Güneydoğu Anadolu'daki mezzalar genel olarak hayvan yetiştirme ve ekip biçme faaliyetinin başa baş sürdürdüğü geçici veya devamlı yerleşmelerdir (Doğanay, 1994, 288). Mezra yerleşmelerinin ekonomik fonksiyonu, birinci derecede hayvancılığa ve ikinci derecede de ekip biçme faaliyetine dayanır. Tarım faaliyetlerinde çeşitlilik sınırlı olup Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde arpa ve çavdar, kuru çayır ve yakacak odun temini başlıca fonksiyonlar arasındadır.

Köy ve mezzalar, dokuları Doğu Anadolu'daki kadar sık olmasa da, toplu yerleşmelerdir. Halkı, bir merkez etrafında toplamaya zorlayan amil, tarih boyunca uğradıkları istilalardır. Zira korku, insanları dayanışmaya ve bir araya gelmeye zorlar. Kışlamaya gelen konar- göçerlerin oturduğu kıl çadırlar bir yana bırakılırsa, taşın nispeten az olduğu Diyarbakır havzası tabanındaki kır yerleşmeleri, bir avlu içinde kerpiç ve düz damlı evlerden oluşur. Sofanın bir taraftan iki oda; diğer tarafında mutfak ile kilerin bulunduğu bu meskenlerde, sıcağa karşı bir tedbir olarak, pencereler küçük tutulmuş; fakat insanı serinleten hava akımını sağlamak amacıyla sofaya, karşılıklı iki kapı verilmiştir. Güneydoğu Toroslar'a yaklaştıkça, iklim koşullarının uygunluğu özellikle de yağışın artması, tarımsal üretimi arttırmış ve böylelikle hem yerleşme sayısının hem de nüfus yoğunluğunun artmasına neden olmuştur. Osmanlıların son

dönemlerinde, Güneydoğu Toroslar'da yaşayan fakir çobanların sık sık yağma ettiği bu alan yerleşmelerinin merkezlerinde evler, yüksek duvarlarla kuşatılmış birer kaleden farksızdır. Harp, istila ve asayiş bozukluğu evin şekli gibi yerleşme şekli üzerinde de etki yapar. Eskiden beri harp ve istilalara sahne olan yahut asayiş uzun zaman bozuk giden Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yerleşme genel olarak topludur diyebiliriz. Tabii ki bu toplanmayı da korunma ihtiyacı doğurmaktadır. Diyarbakır havzasında büyük toprak mülkiyeti rejiminin hüküm sürmesi, toprakların sınırlı ellerde toplanması diğer bir ifade ile "Ağalık-Marabalık" yerleşmelerin toplu olmasına yol açmıştır (Sözer, 1969).

Büyük yerleşme merkezleri, daha bol yağış alan sırtların eteklerinde bulunur. Dicle ve Hani kasabaları, dağlık kuşak hayvani ürünlerin, Diyarbakır havzası tarım ürünleri ile değiştirdiği; işlek yollardan uzak, küçük tarımsal pazarlar konumundadırlar. Ergani batısında kalan Güneydoğu Toroslar'da Çermik (51.381 nüfus) ve dışındaki ilçe merkezlerinin nüfusu fazla değildir. Çermik, kalabalık bir iskân merkezi oluşunu kaplıcalarına borçludur (Yücel, 1987).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi step ve yaylalarında, Güneydoğu Toroslarda yaşayan göçebelerin son yıllarda sayıları azalmıştır. Göçebelerin giderek yerleşik hayata geçmesinin ardından göçebelik yerine yarı göçebelik faaliyeti ağırlık kazanmıştır. Yarı göçebelik, göçebelikten yerleşik hayata geçerken göçebelik sisteminde meydana gelen gelişmeyi ifade eder. Yaylacılıktan farklı olarak kışlar genellikle konutlarda geçirilir. Yaz başlarında yerleşik grubun bir bölümü hayvanlarla beraber yaylalara göç etmekte, ya da aynı grubun yerleşik hayata henüz geçmemiş göçebe çobanlık yapan grubuna katılmaktadır (Emiroğlu, 1977, 21).

Yaylalar ise, genellikle hayvancılıkla uğraşan aileler tarafından kullanılan ve bu ailelerin yılın belli döneminde hayatlarını devam ettirdikleri alanlardır. Günümüzde artık göçer gurupların yerini yarı yerleşik hayvancılıkla uğraşan yarı göçebe aileler almıştır. Güneydoğu Toroslar'da, ekme-biçme faaliyetleriyle hiç ilgisi olmayan ve tamamen göçebe hayvancılığa dayanan yaylacı gruplara rastlanır. Bunlar dağ göçebeleri yani göçebe toplumlar olup, yazları Güneydoğu Toroslar yaylalarına çıkmakta kışları ise alçak step bölgelerine inmektedirler.

Büyük bir bölümü yüksek düzlükler şeklinde olan bu platolar, Siirt Doğusu Dağları'nın kuzey bölümünü oluşturan Doğruyol, Kurtalan, Kapılı ve Yazlıca Dağları'nın Botan suyu ve kollarınca yarılmış vadilere bakan yamaçlarında toplanmıştır. Başlıcalar, Pervari de Cemikarı, Ceman ve Herakul yaylaları ile Şirvan'da Bacavan yaylasıdır. Yaz, kış bol yağış alan bu yaylalar, zengin çayırarla kaplıdır. Sert kış aylarında güneydeki daha düşük yükselteli platolarda otlatılan hayvanlar, yaz mevsiminde havaların

ısınınca yeniden yüksek düzlüklere çıkarılır. Bozkır kuşağına yakın dağların eteklerindeki platolarda verim daha düşüktür. Yağışlar daha düzensiz, su kaynakları daha kıttır. Büyük ölçüde orman örtüsünden yoksun olan bu kesimde aşınma güçlüdür. Çayır ne mera alanlarının dağıldığı plato sahaları hayvancılık açısından çok önemli alanlara karşılık gelir.

Tablo 3. Araştırma Alanında Kırsal Yerleşmelerin Dağılışı (1997)

Merkezler	Köy	Mahalle	Mezra	Kom	Yayla
Merkez	136	14	167	1	6
Bismil	108	-	76	-	1
Çermik	74	14	56	-	5
Çınar	83	3	58	5	15
Çüngüş	37	7	11	-	7
Dicle	31	4	48	1	-
Eğil	23	-	19	3	-
Ergani	76	4	66	-	1
Hani	19	4	31	-	-
Hazro	18	-	27	-	1
Kocaköy	11	6	15	-	-
Kulp	43	33	113	-	23
Lice	35	8	51	-	6
Silvan	74	1	55	-	3
Diyarbakır Top.	768	98	793	10	68
Merkez	28	1	22	-	1
Beşiri	52	1	51	-	-
Gercüş	45	-	10	-	1
Hasankeyf	15	-	2	-	-
Kozluk	66	16	39	-	10
Sason	35	5	94	-	19
Batman Top.	241	23	218	-	31
Merkez	14	3	27	-	3
Aydımlar	6	-	2	-	-
Baykan	31	6	18	-	-
Eruh	26	-	2	-	4
Kurtalan	54	1	36	-	2
Pervari	32	27	18	-	27
Şirvan	42	16	26	-	20
Siirt Top.	216	53	129	-	53
TOPLAM	1225	174	1140	10	152

Kaynak: 1997 TÜİK, Köy Envanter Etütleri (Diyarbakır, Batman, Siirt)

Alagöz'ün de belirttiği gibi "komlar; küçük birer hayvan yetiştirme çiftliğidir". Komların çoğunluğu, yazları oturulup hayvan beslemek, süt ve dolayısıyla de süt türevi gıda maddeleri üretilen, kışları köylere dönülen yerleşmelerdir (Alagöz, 1941). Ekonomik fonksiyonu büyük ölçüde hayvancılığa dayanan bu yerleşmeleri, temelde hayvancılık

ekonomisi ortaya çıkarmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine özgü bir yerleşme tarzı olan komlar hayvancılık faaliyetlerinin yürütüldüğü geçici yerleşme şeklidir. Araştırma alanında komlarda ve mezralarda küçükbaş hayvancılık faaliyetleri ön plandadır. Özellikle havzanın kuzeyindeki yerleşmelerde bitkisel üretime elverişli düzlüklerin az yer kaplaması küçükbaş hayvancılığı ön plana çıkartmıştır.

2.5. Küçükbaş Hayvancılık-Ulaşım İlişkisi

Diyarbakır Havzasının tarihi, ekonomik ve kültürel merkezi durumundaki Diyarbakır, geçmişteki ve günümüzdeki önemini ticaret yolları üzerindeki konumuna borçludur. Doğu Anadolu'dan ve Karadeniz kıyılarından Güneydoğu Torosları aşarak gelen yollar, İran körfezinden Akdeniz kıyılarına doğru uzanan yollarla burada kesişir. Bu yüzden Diyarbakır, tarih çağları boyunca daima önemli bir konaklama ve ticaret merkezi olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Güneydoğu Toroslardan Basra körfezine veya eski Suriye'yi Akdeniz limanlarına ve Bizans üzerinden Avrupa'ya taşınan gıda, erzak gibi mallarının taşınmasından daha önce de Kral Yolu olarak bilinen ticaret yolu üzerinde çok önemli bir konaklama noktası olarak yer almaktadır (Gürsoy, 1975). Bu yol günümüzde de önemini koruyarak yine ulaşım açısından hem demiryolu ve karayolu hem de yaylacılık faaliyetlerinde kullanılan doğal güzergah alanıdır. Şöyle ki Şanlıurfa platosunda, Viranşehir dolaylarında, Mardin eşliğinin güneye bakan kesimlerinde ve Derik yöresinde, Tektok dağlarında, Bismil'de Diyarbakır havzasının dulda, korunaklı yerlerinde kışlayan göçerler ilkbaharda sıcakların bastırmasıyla göç hazırlığına başlar. Güneydoğu Anadolu bölgesinde ilkbahar pek belirgin değildir; kıştan yazıya birdenbire geçilir. Basra körfezinden kuzeye doğru etki alanını genişleten tropikal sıcak hava kütleleri daha nisan ayı ortalarında bütün Diyarbakır havzasını etkisi altına alır. Bütün bir kış mevsimini kışlakta geçiren ve bunalan yarı göçer gruplar, havaların ısınmasıyla yaylalara özlem duymaya başlarlar. Güneydoğu Anadolu'nun vadilerinden, düz ya da düze yakın alanlarından yola çıkan aşiret, göç yolu olarak Torosların dar ve derin vadilerini, dağ geçitlerini kullanır. Bazıları Dicle-Hani-Lice-kulp kuzeyindeki Güneydoğu Torosların yaylak olarak değerlendirmek üzere oraya göç ederler. Fakat aşiretin en büyük grupları Murat havzasının kuzey kesimini yüzyıllardan beri yayla olarak kullanmaktadır. Bingöl yaylalarına, Şerafettin dağlarına ulaşabilmek için Siverek'ten yola çıkan gruplar Ergani'den geçerek Maden dağları üzerinden kademeli olarak Palu üzerinden Murat ırmağını aşarak Solhan, Karlıova üzerinden yüksek yaylalara ulaşırlar.

2.6. Küçükbaş Hayvancılık-Arazi Kullanımı İlişkisi

Güneydoğu Torosların araştırma alanı içinde kalan kısmı ve Diyarbakır havzasında yer alan sahanın arazi kullanımına bakıldığında tarıma elverişli arazi ile orman alanlarının

kapladığı değerlerin yüksekliği göze çarpmaktadır. İl merkezleri ayrı tutulursa toplam 9.031.720 dekarlık arazinin 2.913.870 dekarı orman, 2.839.573 dekar tarım, 2.313.708 dekarı tarım dışı, kullanılmayan alanlardan ve 972.233 dekarı da mera alanlarından meydana gelmiştir (Tablo 4). Genellikle bölge genelinde hâkim olan karasal iklim özellikleri düşünüldüğünde yine iki farklı özellik göze çarpmaktadır. Güneydoğu Toroslar yağışa bağlı olarak orman ve funda alanlarına karşılık gelirken, Diyarbakır havzası buharlaşmanın şiddetine bağlı olarak geniş tarım alanlarına karşılık gelmektedir.

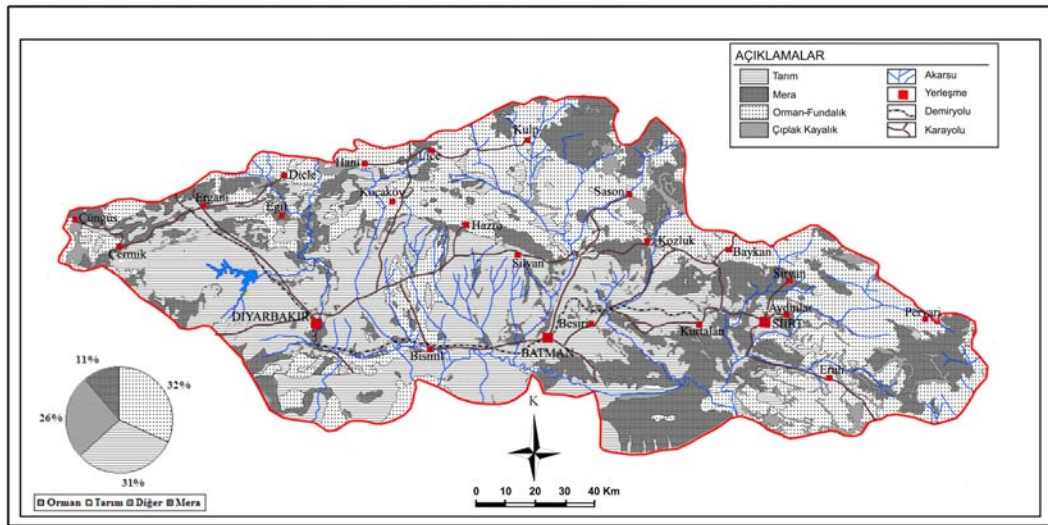
Tablo 4. Araştırma Alanındaki İlçelerin Arazi Kullanımı

Merkezler	Tarım	Mera	Orman	Diğer	Toplam
Diyarbakır M.	1.812.792	346.880	71.288	163.300	2.394.260
Bismil	1.470.000	121.910	-	156.090	1.748.000
Çermik	584.250	68.350	124.000	255.400	1.032.000
Çınar	903.900	516.000	160.000	372.100	1.952.000
Çüngüş	101.500	22.000	100.000	265.500	489.000
Dicle	252.846	10.000	370.000	44.154	677.000
Eğil	137.044	82.170	108.212	127.314	454.740
Ergani	665.200	466.340	220.000	137.460	1.489.000
Hani	72.000	8.490	251.000	83.510	415.000
Hazro	233.940	11.060	95.000	79.000	419.000
Kocaköy	196.408	12.080	16.500	37.732	262.720
Kulp	210.000	74.430	720.000	596.570	1.601.000
Lice	403.300	60.100	483.000	95.520	1.041.920
Silvan	944.000	29.120	221.000	184.880	1.379.000
Batman Merkez	259.991	121.412	70.675	111.922	615.200
Beşiri	528.585	179.160	40.000	132.840	880.585
Gercüş	92.800	62.240	120.325	526.325	801.690
Hasankeyf	16.160	107.772	37.400	362.188	523.520
Kozluk	275.431	190.663	175.090	417.216	1.058.400
Sason	31.000	53.400	368.600	297.264	750.000
Siirt Merkez	13.254	4.520	6.250	12.675	36.699
Aydınlı	9.000	1.258	850	2.800	4.092
Baykan	59.400	2.706	7.180	7.400	42.114
Eruh	165.600	15.283	10.600	45.000	94.717
Kurtalan	100.500	44.035	2.700	35.000	18.765
Pervari	145.900	1.599	18.500	62.100	63.701
Şirvan	101.500	7.758	19.600	32.800	41.342
TOPLAM	9.786.301	2.620.736	3.817.770	4.644.060	20.285.465

Kaynak: KHGM, Diyarbakır, Siirt Arazi Varlığı Kitabı

Havza tabanında tarıma elverişli arazilerde yaz kuraklığının etkisiyle tahıl üretimi ön plana çıkarken. Kuzeydeki vadi boylarında meyvecilik ön plandadır. Güneydoğu Toroslar güneydeki havzaya oranla daha çok yağış aldığı için havzada otların erken sararması sonucunda Diyarbakır, Siirt, Batman illerinin yaylaları niteliğindedir (Şekil 2). Dağlık saha üzerinde yer alan düzlüklerde, çayır ve meraların geniş yer tutması, hayvancılık açısından oldukça önemlidir. Küçükbaş hayvancılıkla uğraşan aileler tarafından yaylacılık amaçlı, bu faaliyetler haziran ayından ekim ayına kadar devam

etmektedir. Şekil 2’de görüldüğü gibi araştırma alanında genel arazi kullanım değerlerine bakıldığında orman alanları %32, tarıma elverişli alanlar %31, tarım dışı kullanım alanları %26’lık bir değer gösterir. Mera arazilerinin oranı ise toplam arazi varlığı içerisinde %11’lik bir kullanım alanına sahiptir (Şekil 2). Mera alanlarının az yer kaplaması araştırma sahasında hayvancılığın önemli olmadığı izlenimini gösterse de bölgede yapılan küçükbaş hayvancılık faaliyeti daha çok entansif yöntemlere dayalı olduğundan, küçükbaş hayvancılık faaliyeti her alanda yapılmaktadır. Orman ve fundalık alanlarda kıl keçisi havza tabanında da koyun üreticiliği yapılmaktadır.

Şekil 2. Araştırma Alanının Genel Arazi Kullanımı Haritası (1996)

3.KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIK

Araştırma alanında küçükbaş hayvancılık faaliyeti önemli bir ekonomik uğraştır. Tüm hayvan varlığı içinde küçükbaş hayvancılık %61 gibi yüksek bir değer gösterir. Bu özellik yörede küçükbaş hayvan kültürünün gelişmesine ve tarihi temellerine dayanır. Bilindiği gibi Diyarbakır havzası göçer gruplar tarafından eskiden beri kışlak alanı olarak kullanılmıştır. Havza uzun dönemler boyunca birçok yöreden gelen hayvan sahiplerine ev sahipliği yapması yanında doğal güzergah alanı olması, ulaşım açısından yolların kavşak noktalarından birine karşılık gelmesi hayvancı grupların yaylalara iniş ve çıkışlarında önemli bir avantaja sahiptir.

Araştırma alanında hayvancılığın önem kazanmasında, çeşitli faktörlerin payı vardır. Burası, koyunların hoşlandığı geniş bir bozkırdır sahasıdır. Entansif yöntemlerle yapılan hayvancılık, yöre halkının yıllardan beri alışageldiği ve bu sebeple kolay kolay vazgeçemeyeceği bir uğraştır. Güneydoğu Toroslar'da akarsu yataklarından ayrılmayan

irili-ufaklı yüzlerce köyün başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır. Burada çoğunluğu koyun olan büyük hayvan sürülerine rastlanır.

Çayır ve meraların fazla yer tutmaması çalışma alanında hayvancılığın büyük bir değer taşımadığı izlenimini verirse de özellikle küçükbaş hayvancılık ön plandadır. Havzada küçükbaş hayvancılık üretimi % 61'lik bir payla ilk sırada yer alır. Bu pay içinde de koyun üretimi % 68 gibi bir değer gösterir. Kıl keçisi % 32 oranında yer alır. Bu alanlarda büyükbaş hayvancılık ikinci planda kalmaktadır.

Havzada, sayıları fazla olmayan sığırlar, geniş tarım alanlarının sürülmesinde kullanılmak ve en büyük yerleşme merkezi Diyarbakır'ın süt ihtiyacına cevap vermek üzere, yeşil otların bulunduğu Dicle nehri ile kollarında yoğunlaşır. Büyükbaş hayvancılık yörede %27'lik bir değer gösterir. Koyunlar, Diyarbakır-Bismil-Kurtalan arasındaki sayıca üstünlüğünü, Güneydoğu Torosların eteğinde, melez tiftik ve ağaç filizleriyle karnını doyuran, fakir ineği, kıl keçilerine kaptırır (Sözer, 1969).

Doğu Anadolu'nun soğuk ve ağır havasının Dicle ve kolları boyunca iç kesimlere ulaşması yüzünden, Diyarbakır havzası sürü sahiplerinin hayvanlarıyla birlikte kışladıkları yerdir. Burada konar-göçerler, karın uzun süre yerde kalmadığı kış ile bozkır bitkilerinin yeşerdiği ilkbaharı, Ambar ve Pamuk çayları vadilerine yerleşmiş köylerin yakınına kurdukları kıl çadırlarda geçirirler. Bozkır bitkilerinin nisan başlarında sararması üzerine, davar sürüleri o sırada otların yeşilliğini koruduğu, Doğu Anadolu yaylalarının yolunu tutar. Çobanların gözetiminde harekete geçen sürüleri; gerekli eşyalarını hayvanlara yüklemiş, aşirete mensup kadın ve çocukların göçü takip eder. Çobanlar, sürüleri sırtlarda otlatarak; aileler, ihtiyaçlarını karşılayacakları yol boyu yerleşme merkezlerine uğrayarak, uzaklıkları 50 ile 350 km. arasında değişen yaylalara, ancak mayıs sonunda ulaşırlar. Bitlis çayını takip eden kabileler, Rahva düzüne, Nemrut, Tendürek ve Van gölü güneyindeki yaylalara; Uluçay (Botan) vadisi boyunca ilerleyenler, Yazlıca (Herakul) dağları yaylalarına yerleşirler. Havaların soğumaya başladığı eylülde, yeniden Diyarbakır Çanağına dönerler. Yaylacılık adını verdiğimiz bu dikine iniş ve çıkışlar, asırlardır öneminden fazla bir şey kaybetmeksizin devam edip gider (Denker, 1960).

Araştırma alanında 1991-2008 yılları arasındaki küçükbaş hayvan sayısı değişim grafiğinde de görüldüğü gibi 2.103.674 baş olan koyun sayısı 1997 yılında büyük bir düşüş yaşayarak 1.244.450'lere, 747.443 olan keçi sayısı ise 515.360'lara gerilemiştir. Bilindiği gibi bu düşüşlerde ki en büyük sebep bir hayvancılık yöresi olarak tanımlayabileceğimiz havzanın ve bölgenin 1980'li yıllardan itibaren başlayan yoğun terör olaylarıdır. Güvenlik gerekçesiyle boşaltılan köy ve bağlı mezra, mahalle, komlar da

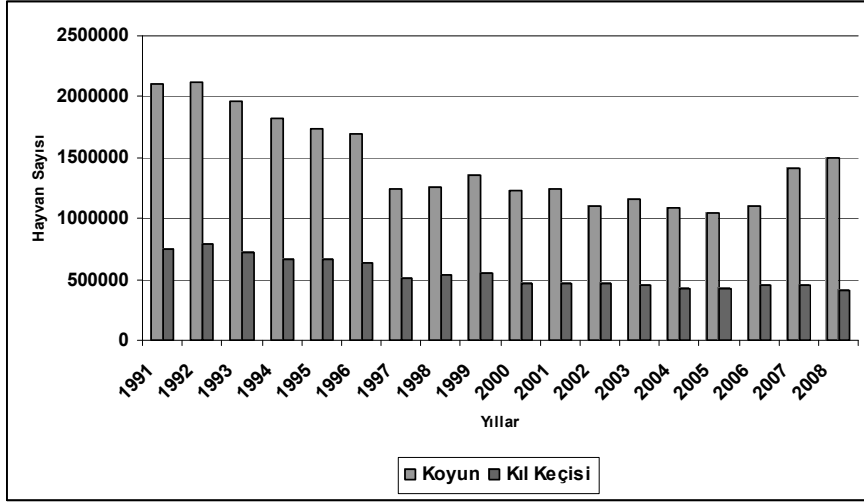
yaşayan halkın zorunlu ya da isteyerek buldukları yerleşmeleri terk etmesi, yayla ve mera alanlarına çıkışların yasaklanması, hayvancılığı olumsuz yönden etkilemiştir. 2005 yılına kadarda hayvancılık sürekli gerilemiş ve koyun sayısı 1.048.200, kıl keçisi sayısı 419.029 baş olmuştur. “Köye Dönüş Projesi” kapsamında uygulanan tedbirler ve destekler sayesinde 2007 yılından itibaren yörede küçükbaş hayvan sayısı özellikle de koyun sayısı tekrar artmaya başlamıştır (Tablo 5, Şekil 3).

Tablo 5. Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Araştırma Alanında Yıllara Göre Küçükbaş Hayvan Sayısı

Yıllar	Türkiye		Güneydoğu Anadolu Bölgesi		Araştırma Alanı	
	Koyun	Keçi	Koyun	Keçi	Koyun	Keçi
1991	39.590.493	9.579.256	5.685.570	1.884.017	2.103.674	747.443
1992	38.575.828	9.439.600	5.716.910	1.887.870	2.117.230	796.100
1993	36.709.000	9.192.000	5.301.580	1.777.000	1.964.220	720.770
1994	34.823.000	8.767.000	5.142.710	1.744.260	1.824.170	667.050
1995	32.985.000	8.397.000	4.923.660	1.735.150	1.734.790	663.570
1996	32.234.000	8.242.000	4.736.540	1.637.080	1.700.750	638.390
1997	29.376.000	7.761.000	3.908.890	1.339.940	1.244.450	515.360
1998	28.560.000	7.523.000	4.043.630	1.416.650	1.257.780	534.660
1999	29.425.000	7.284.000	4.083.240	1.399.440	1.355.420	554.270
2000	27.719.000	6.828.000	3.901.920	1.268.600	1.227.950	467.490
2001	26.213.000	6.676.000	3.861.470	1.336.440	1.240.460	460.830
2002	24.473.826	6.519.332	3.586.959	1.267.917	1.097.080	462.443
2003	24.689.169	6.516.088	3.727.012	1.277.760	1.160.279	454.211
2004	24.438.459	6.379.900	3.604.602	1.201.261	1.091.993	427.933
2005	24.551.972	6.284.498	3.598.993	1.205.913	1.048.200	419.029
2006	24.801.481	6.433.744	3.665.616	1.272.738	1.107.899	454.142
2007	24.491.211	6.095.292	4.078.262	1.180.003	1.415.999	451.689
2008	22.955.941	5.435.393	4.062.281	1.069.002	1.501.187	403.928

Kaynak: TÜİK, 1991-2008 Hayvancılık İstatistikleri.

Diyarbakır, Batman ve Siirt illerini kapsayan Dicle havzasının kuzeyinde kalan Güneydoğu Toroslar kütesinin güney kanadındaki vadiler boyunca sıralanan yerleşmelerde özellikle kıl keçisi yetiştiriciliğine dayalı küçükbaş hayvancılık faaliyetleri ön plandadır.

Şekil 3. Araştırma Alanında Küçükbaş Hayvancılığın Yıllara Göre Değişimi (1991-2008)

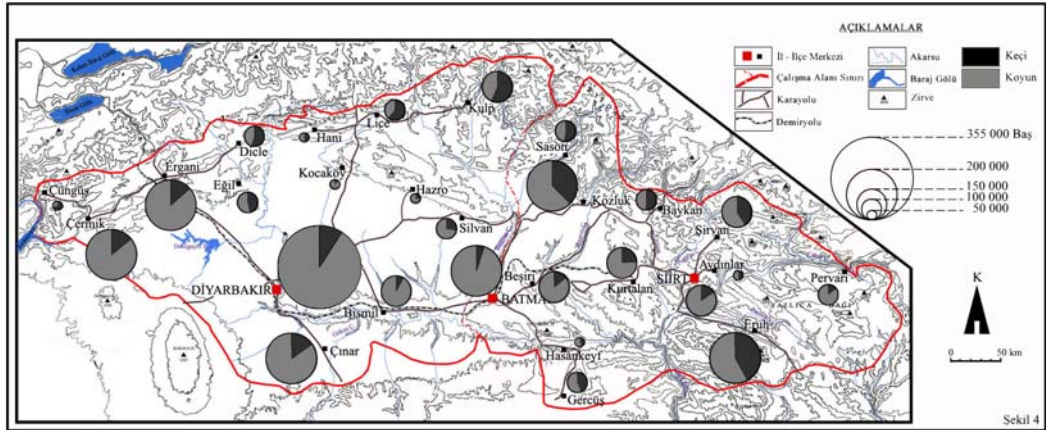
Bitkisel üretim yapabilecek yer şekillerinin sınırlı olması burada yer alan yerleşmeleri hayvancılığa yöneltmiştir. Hayvancılık nüfusun büyük bir bölümünün temel geçim kaynağı durumundadır. Genellikle küçükbaş hayvan beslenir. Havzada genellikle küçükbaş hayvancılıkla ilgilenen aileler yarı göçebe hayvancılıkla ilgilenen ailelerdir. Sayıları azalmakla beraber göçer gruplar da vardır. Göçerler sürekli bir yerleşim yerleri olmayan, yazı yaylalarda, kış mevsimini ise kışlaklarda geçiren, yıl boyunca sürüleriyle dolaşan insanlardır. Yazları Siirt, Bitlis, Hakkâri, Van ve Muş yaylalarında, kışları ılıman iklim bölgelerinde ve tüm yılı çadırlarında geçiren göçerler, elde ettikleri hayvansal ürünleri buralarda değerlendirirler. Göçerlerin yoğunluğu nedeniyle, Siirt'te hayvan sürüleri hareketliliği yaşanır. Her yıl 2.000.000 dolayında hayvan yaylak-kışlak arasında gidip gelir.

Araştırma alanında 1991 yılı verilerine göre toplam 2.851.117 küçükbaş hayvan vardır. Bunların 2.103.674 (%74)'ü koyun, 747.443 (%26)'ü kıl keçisine karşılık gelmektedir (Tablo 5, Şekil 4). Havzada koyun üretiminin en fazla görüldüğü alanlar daha sade topografyanın görüldüğü alçak plato alanları ile havza tabanlarına karşılık gelmektedir.

1991 yılında Türkiye'de toplam 9.579.256, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1.884.017 ve araştırma alanında 747.443 kıl keçisi bulunmaktadır. Araştırma alanının, Türkiye üretimindeki payı % 7,8 Güneydoğu Anadolu Bölgesi içindeki payı ise % 40'dır. 1991 yılında kıl keçisin yoğun olarak dağılışı gösterdiği alanlar, Güneydoğu Toroslar üzerinde yer alan orman ve fundalıklardır. Bu alanlarda yoğunluk göstermesinin nedeni,

orman örtüsünün bulunması, engebelerin fazla olması, kıl keçisinin engebeli ortamlara ayak uydurmasındandır. Kıl keçisinin araştırma alanında dağılışı gösterdiği yerleşmeler Eruh, Şirvan, Kozluk, Kulp, Lice ve Dicle ilçeleridir. Araştırma alanında küçükbaş hayvancılığın dağılışında arazinin Dicle nehri ve kolları tarafından yarılmışının da büyük payı vardır. Ambar, Pamuk, Ballıkaya, Göksu, Olucak, Savur, Kulp, Batman ve Sason (Büyük Aydınlık) çaylarından oluşan Dicle havzası, hayvancılığın dağılışında büyük öneme sahiptir. Güneydoğu Toroslardan inen bu çaylar, hem bu alanlarda çayır ve meraların oluşmasını sağlar hem de hayvanların su ihtiyacına cevap verir. Havza genelinde geçici yerleşmeler ve köyler de yerleşim alanı olarak bu vadileri tercih etmişlerdir.

1991 yılında Türkiye’de 39.590.493, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde 5.685.570, Diyarbakır Havzasında ise 2.103.674 koyun vardır (Tablo 5). Havzada yetiştirilen koyun Türkiye üretiminin % 5,3’ü Güneydoğu Anadolu Bölgesi üretiminin ise % 37’sidir.

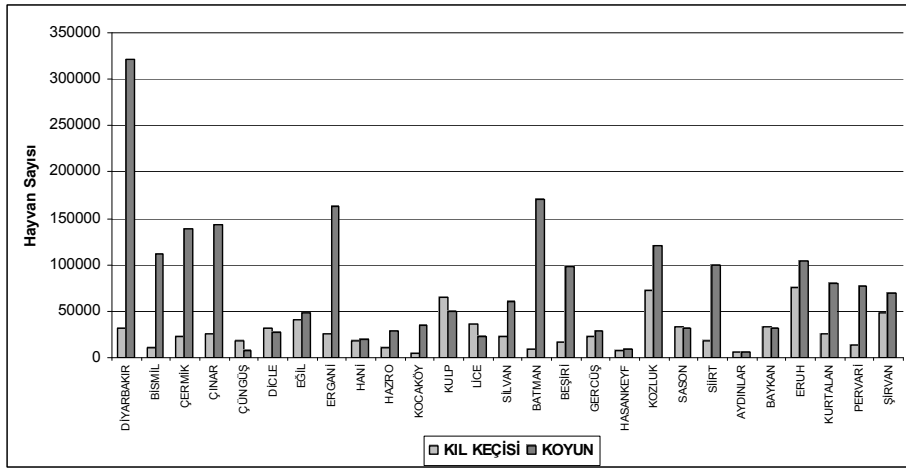

Şekil 4: Araştırma Alanında Küçükbaş Hayvan Miktarı (1991).

Koyun yetiştiriciliğinin daha çok engebeli alanlardan uzak plato düzlüklerinde ve kıl keçisinin aksine havzanın güneyinde yoğunlaştığı görülür. Diyarbakır, Batman ve Siirt merkez ilçeleri başta olmak üzere Ergani, Çermik, Çınar ve Kozluk ilçelerinde koyun üreticiliği gelişmiştir. Koyun üretiminin fazlalığı bu alanların aynı zamanda yaylacılık faaliyetlerinde kullanılan göç yolları üzerinde yer almasıyla da açıklanabilir. Diyarbakır havzasında koyun üretiminin dağılışında da akarsu vadileri belirleyici rol oynamıştır. Dicle nehrine karışan yan kollar bitkisel üretimde olduğu gibi hayvancılık üretiminde de önemlidir. Dicle nehri, Batman çayı gibi önemli akarsu boyları hayvancılığın yoğun olduğu alanları oluşturur.

Diyarbakır Merkez, Batman Merkez, Çınar ve Ergani ilçeleri koyun varlığında

başta gelen ilçelerdir. Bu alanlar nispeten daha geniş düzlük alanlara sahip olması yanında tahıl tarımının da en fazla yapıldığı alanlardır. Koyun üretimi bu nedenlerden dolayı buralarda yoğunlaşmıştır. Diyarbakır merkez ilçede 321.000 (%82) koyun varlığı görülürken, 32.197 (%18) kıl keçisi vardır. Batman'da ise 170.400 (%90) koyun varlığına karşılık 18.550 (%10) kıl keçisi vardır. Ergani'de 162.755 (%86) koyun, 26.357 (%14) kıl keçisi vardır.

Şekil 5. Araştırma Alanında İlçelere Göre Küçükbaş Hayvan Varlığı (1991)

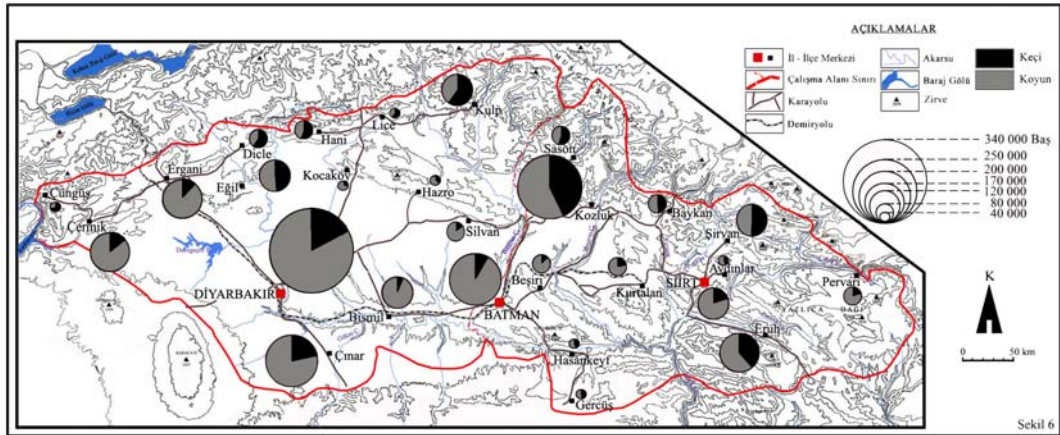
Araştırma sahasında alçak plato alanları ve depresyon tabanında yer alan tüm yerleşmelerde koyun dağılışının belirgin bir üstünlüğü bulunurken, Güneydoğu Toroslara yaklaştıkça yüksek alanlarda kıl keçisi önem kazanmaktadır. Kulp'ta 64.700 kıl keçisine karşılık 50.000 koyun vardır. Lice'de 36.400 kıl keçisi, 23.350 koyun, Dicle'de 32.228 kıl keçisi 27.068 koyun vardır. Kıl keçisinin en fazla görüldüğü alanlar ise Toros sisteminin yamaçlarında yer alan Eruh (75.400), Kozluk (72.650), Şirvan (48.250) ve Sason (33.500) ilçeleridir (Şekil 5).

1995 yılında Türkiye'de 32.985.000 koyun, 8.397.000 kıl keçisi bulunurken, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 4.923.660 koyun, 1.735.150 kıl keçisi araştırma alanında ise 1.734.790 koyun, 663.570 kıl keçisi vardır (Tablo 5). Araştırma alanı koyun varlığı bakımından Türkiye toplamının % 5,2'sine Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin de %35,2'sini karşılar. Kıl keçisi yetiştiriciliğinde Türkiye toplamının %8'ini, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin %38,2'sine karşılık gelir.

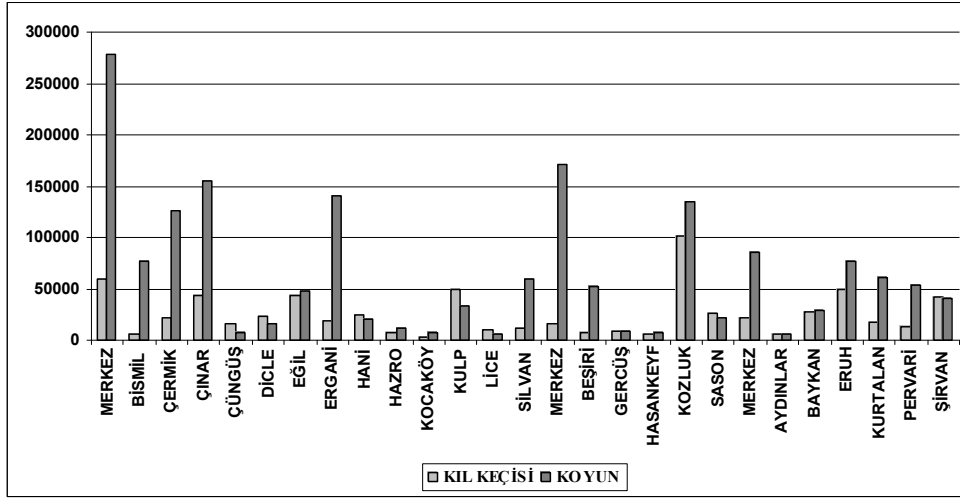
1995 yılı değerlerine bakıldığında kıl keçisi sayısının azaldığı görülmektedir. Kıl keçisi miktarının azalışında bu dönemde bölge genelinde etkili olan terör olaylarının ve özellikle 1994 yılından sonra köylerin boşaltılmasının büyük etkisi vardır. Araştırma

alanında terör olaylarının en çok şiddetlendiği dönemdir. Güvenlik nedeniyle bölge genelinde birçok köy yerleşmesi özellikle dağlık sahalara karşılık gelen alanlardaki köyler boşaltılmıştır. Bunun yanında kıl keçisinin orman ve fundalık alanlarda beslenmesi ve ormanlara zarar vermesinden dolayı da otlatmanın yasaklanması da önemli bir faktör olmuştur. Fundalık ve orman alanları ile yüksek yerlerdeki meralar kıl keçisinin dağılımını belirlemiştir (Şekil 6, 7). Koyun üretiminin 1995 yılındaki dağılımında yoğunluk yine merkezi kısma kaymış ve havzanın güneyindeki alanlar daha da belirginleşmiştir. Güneybatısındaki yoğunluk büyük ölçüde yaylacılık faaliyetlerine katılan yerleşmelerle ilgilidir. Havzanın kuzey taraflarında koyun sayısında büyük bir gerileme görülmüştür (Şekil 6). 1995 yılı istatistiklerine göre araştırma alanında toplam 2.398.360 küçükbaş hayvan sayısının %72'si (1.734.790) koyun, %28'i (680.800) kıl keçisinden oluşmuştur. İlçelere göre dağılım da Diyarbakır merkez ilk sırada yer almaktadır. Merkezde 278.610 koyun 59.133 kıl keçisi bulunmaktadır. Diyarbakır merkezdeki üretimi Batman Merkez (koyun 170.500, kıl keçisi 15.400), Çınar (koyun 154.827, kıl keçisi 42.839) ve Ergani (koyun 140.010, kıl keçisi 19.203) ilçeleri takip etmektedir.

1991–1995 yılları arasında havzada küçükbaş hayvan sayısında belirgin azalışlar olmuştur. Bu azalışın en büyük sebebi güvenlik gerekçesiyle çayır ve mera alanlarının yasaklanması, 1994 yılında köylerin boşaltılmaya başlamasıdır. Bu dönemlerde Batman'da 37, Diyarbakır'da 134 ve Siirt'te 96 köy güvenlik nedeniyle boşaltılmış ve köyler daha çok Güneydoğu Toroslar üzerinde yer alan yerleşme merkezlerine karşılık gelmektedir. Bu olay nedeniyle havzada hayvancılık faaliyetlerinde gerilemiştir.

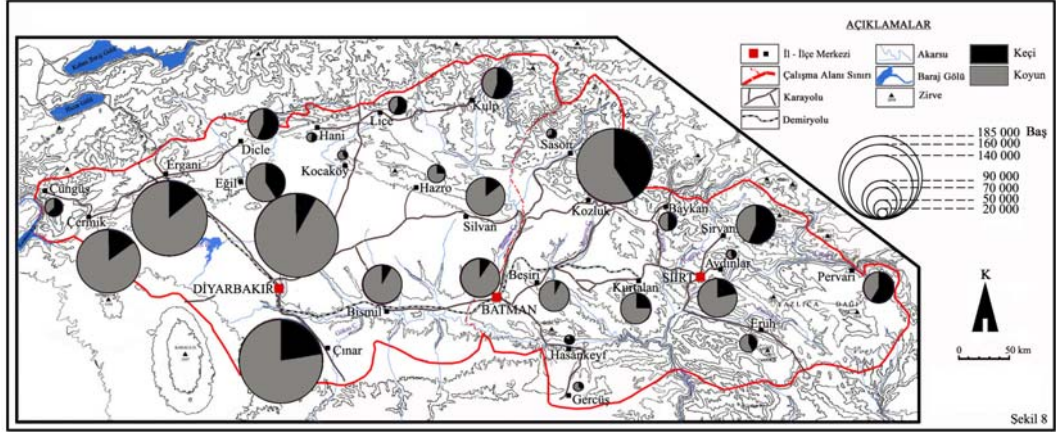
Şekil 6. Araştırma Alanında Küçükbaş Hayvan Miktarının Oransal Dağılışı (1995)

Şekil 7. Araştırma Alanında Küçükbaş Hayvan Dağılımı (1995)

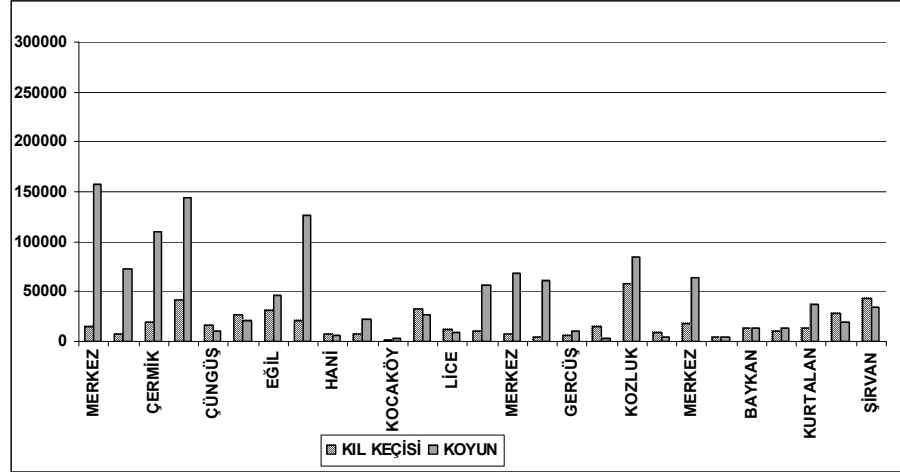
Türkiye’de 27.719.000 koyun, 6.828.000 kıl keçisi mevcuttur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde 3.901.920 koyun, 1.268.600 kıl keçisi vardır. Araştırma alanında ise 1.227.950 koyun, 467.490 kıl keçisi vardır. Araştırma alanı koyun miktarı bakımından Türkiye toplamının % 4,2’sini, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin % 31,5’i karşılar. Kıl keçisi yetiştiriciliğinde Türkiye toplamının % 7’si bölge üretiminin % 37’sine karşılık gelir.

2000 yılı dağılım haritasında görüldüğü gibi yukarıda anlatılan nedenlerden dolayı artık kıl keçisi üretimi ülke genelinde olduğu gibi bölge ve havzada da gerilemeye devam etmektedir. Yine havzanın kuzeyindeki yerleşmelerde az da olsa bu faaliyet devam etmektedir. Bu dönemde Baykan, Kozluk, Dicle, Ergani, Eğil, Çermik ve Çınarda havzanın diğer alanlarına göre kıl keçisi beslendiği görülmektedir. 2000 yılı hayvancılığın ne kadar gerilediğini gözler önüne sermektedir (Şekil 8-9). 2000 yılında araştırma alanında küçükbaş hayvan miktarındaki azalış devam etmiştir. 1991-2000 yıllarını kapsayan dokuz yıllık dönemde koyun üretimi yarı yarıya gerilemiştir. Gerek yaylacılık faaliyetlerinin güvenlik nedeniyle yasaklanması gerekse de ekonomik anlamda ülke genelinde yaşanan sorunlar üretici konumunda ki köylüyü bu faaliyetleri terk etmesi ya da azaltması gerektiği sonucuna ulaştırmıştır. Çünkü artan fiyatlar nedeniyle köylü verdiği emeğin karşılığını da alamayınca hayvancılıktaki gerileme huzursuzluk ortamının kalkması durumunda da devam etmektedir (Şekil, 8-9).

Şekil 8. Araştırma Alanında Küçükbaş Hayvan Miktarının Oransal Dağılışı (2000)

Bu dönemde araştırma alanındaki toplam küçükbaş hayvan miktarı 1.706.390'dır. 1.227.950'si koyun, 467.490'ı kıl keçisinden oluşmaktadır. Oransal olarak küçükbaş hayvanların %72'si koyun, %28'i kıl keçisidir. Oransal olarak aynı görünse de miktar bir önceki döneme göre azalma göstermiştir. Araştırma alanındaki yerleşmelerin hemen hepsinde belirgin azalmalar gerçekleşmiştir.

Şekil 9. Araştırma Alanında İlçelere Göre Küçükbaş Hayvan Varlığı (2000)

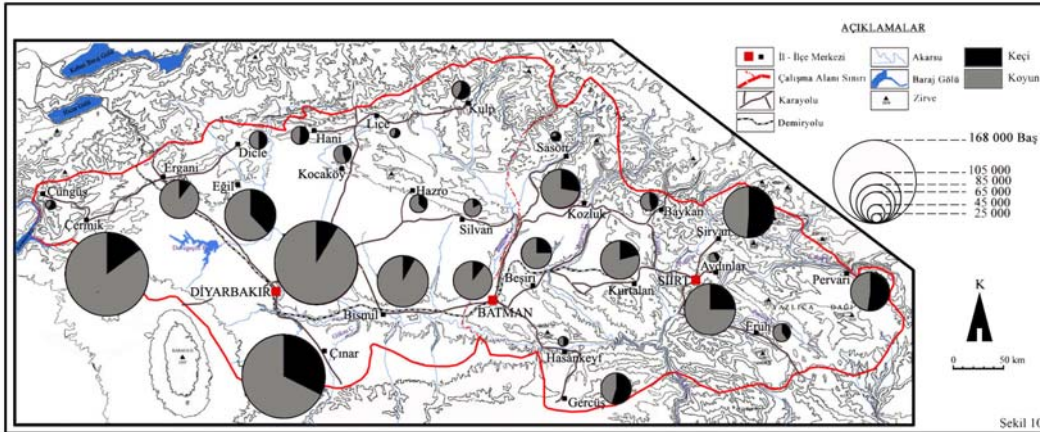
Diyarbakır merkez ilçede koyun sayısı 157.600'e gerilerken, kıl keçisi 14.470'e gerilemiştir. Düşüşün en az görüldüğü yer Çınar'dır. Çınar'da 144.000 koyun, 41.500 kıl keçisi vardır. Hayvan miktarının azalmasının en belirgin görüldüğü alanlar başta havzanın kuzey ve kuzeydoğusunda yer alan dağlık sahalardaki ilçe merkezleridir. Lice, Kulp, Hani, Dicle, Kozluk, Sason, Pervari, Erüh gibi yerleşmelerde hayvancılık büyük ölçüde

gerilemiştir. Kıl keçisi yok olmaya yüz tutmuştur. Yayılacılık faaliyetleri de engellenince hayvancılık ekonomik uğraş olarak önemi azalmıştır (Tablo 5).

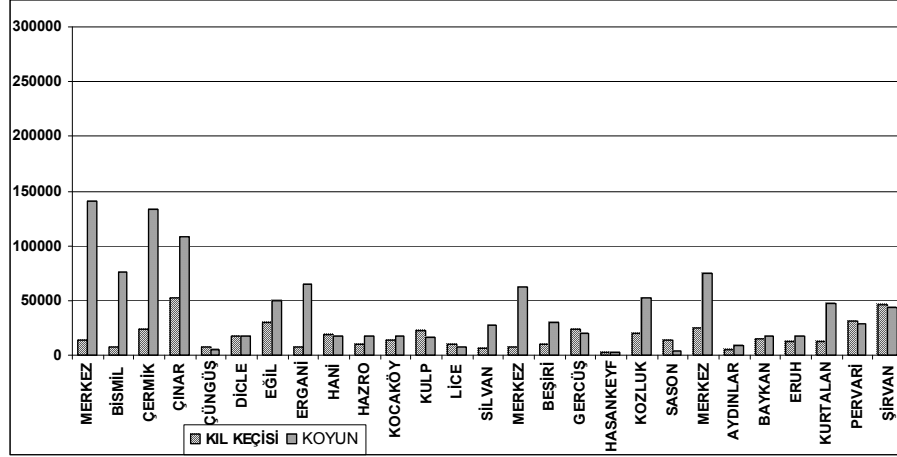
2006 yılında Türkiye’de toplam 24.801.481 koyun, 6.433.744 kıl keçisi vardır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 3.665.616 koyun, 1.272.738 kıl keçisi yetiştirilmektedir. Araştırma alanında ise 1.107.899 koyun, 454.142 kıl vardır. Araştırma alanında ki bu değerlerin Türkiye içindeki payı koyun yetiştiriciliğinde % 4,5, kıl keçisinde % 7’ye, bölge içindeki payı ise koyun varlığında % 30, kıl keçisinde %36’ya karşılık gelmektedir. 2006 yılı kıl keçisi yetiştiriciliği havzanın kuzeyinde Güneydoğu Toroslar yayı üzerindeki belirli merkezlerde yapılmaktadır. Havzanın güneyinde ise Gercüş, Çınar, güneydoğusunda Siirt, Baykan, Kozluk ve Sason çevrelerinde kıl keçisi yetiştiriciliği görülmektedir. Merkezi kısımlarda ise kıl keçisi sayısı 10.000 ile 3.000 arasında değişmektedir (Şekil 10-11).

2006 yılında koyun yetiştiriciliğinde ekonomik problemlerden dolayı gerilemiştir. Tarımsal krediler ve destekleme köylüye hayvan dağıtımını gibi çözümler de havzada hayvancılığı canlandırmaya yetmemiştir. Kıl keçisi nasıl ki havzanın kuzey ve kuzeydoğusunda kendine yer bulmuş ise koyun yetiştiriciliği de havzanın güney ve güneydoğusunda yapılmaktadır (Şekil 10-11).

2006 yılında küçükbaş hayvancılığın dağılımında, araştırma alanı genelinde tüm merkezlerde hayvancılığın gerilediği görülmektedir. Havzada toplam 1.572.156 küçükbaş hayvan vardır. Bunların 1.107.899 (%70) koyun, 454.142 (%30) kıl keçisidir. Kıl keçisi oran olarak artmış gözükse de koyundaki düşüş daha fazla olduğu için oranlar yanıltıcıdır. Kıl keçisi üretimi terk edilmeye yüz tutmuştur (Şekil 11).

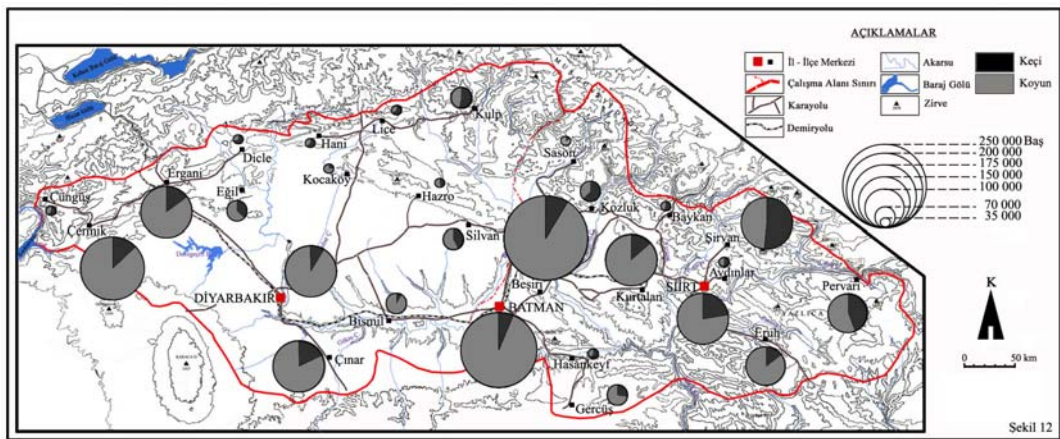

Şekil 10. Araştırma Alanında Küçükbaş Hayvan Miktarının Oransal Dağılışı (2006)

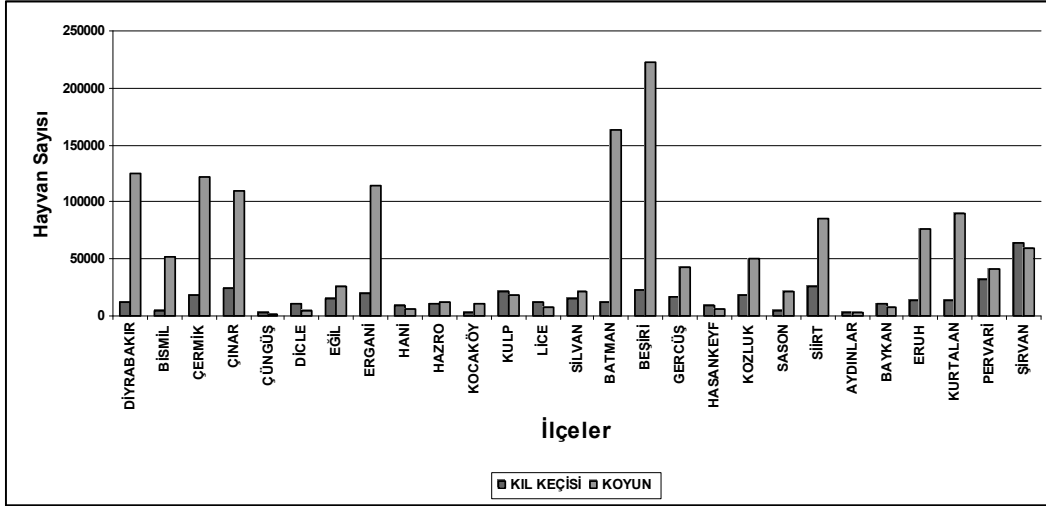

Şekil 11. Araştırma Alanında İlçelere Göre Küçükbaş Hayvan Varlığı (2006)

2008 değerlerine göre Türkiye’de 22.955.941 koyun, 5.435.393 kıl keçisi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde 4.062.281 koyun, 1.069.002 kıl keçisi, araştırma alanında ise 1.501.187 koyun, 403.928 kıl keçisi vardır. Araştırma alanının Türkiye toplam koyun miktarındaki payı % 6,53 kıl keçisi miktarındaki payı ise % 7,43’tür. Güneydoğu Anadolu Bölgesi içindeki payı ise koyun yetiştiriciliğinde % 37, kıl keçisinde % 38’dir. Araştırma alanında 2006 yılından itibaren koyun sayısında bir artma gerçekleşmiştir. Koyun sayısı artarak 2007’de 1.415.999 baş olmuştur. 2008 yılında ise toplam 1.905.115 küçükbaş hayvan görülürken bunun % 79’u koyun % 21’i kıl keçisidir. 2008 yılında köye dönüş projeleri ve hayvanların Tarım İl Müdürlükleri tarafından numaralandırılması sistemi ile tam sayılması hayvan sayısının artmasına neden olmuştur.

Şekil 12. Araştırma Alanında Küçükbaş Hayvan Miktarının Oransal Dağılışı (2008)

Şekil 13. Araştırma Alanında İlçelere Göre Küçükbaş Hayvan Varlığı (2008)

2008 yılında ilçe değerlerinde Beşiri ilçesi en fazla koyun bulunduran yerleşmedir. Beşiri'yi Batman merkez izlemiştir. Beşiri'de 2006 yılında 30.000 olan koyun sayısı 2008 yılında 223.000'e ulaşmıştır. Batman Merkez 2006 yılında 62.5000 iken 2008 yılında 163.739 değerine ulaşmıştır. Araştırma alanının doğu yarısında hayvancılık eski günlerine doğru toparlanırken batı yarısı yine azalmaya devam etmektedir. Batı yarısında Çermik ve Ergani'de koyun sayısı artma eğilimindedir. Çermik'te ve Ergani'de yaylacılık faaliyetlerinin devam ettiğini ve Tarım İlçe Müdürlükleri ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfınca köylüye ücretsiz hayvan dağıtımı ve kredi destekleri hayvancılığın toparlanmasını sağlamıştır (Şekil 12 ve 13).

1991 yılında 2.850.818 olan küçükbaş hayvan sayısı 2006 yılında 1.572.156 ya gerilemiştir. 2008 yılında özellikle koyun sayısındaki artışla 1.905.115'e yükselmiştir. 15 yıllık dönemde hayvancılık yöresi olarak nitelendirilebilecek alanda sürekli hayvancılık faaliyetlerinde görülen azalmalar çok ciddi bir ekonomik kayıptır. 2008 yılında tekrar canlanmaya başlamıştır. Tarım il müdürlüklerinin de desteği ile ilçelerde hayvan sayıları artmaya başlamıştır. Özellikle Havzanın doğu yarısı Batman Merkez, Beşiri, Gerçüş, Eruh, Kurtalan, Pervari, Ergani gibi ilçelerde koyun sayısı artmıştır.

4. SONUÇ

Diyarbakır havzası ve yakın çevresi küçükbaş hayvancılık açısından her dönemde büyük bir potansiyel taşımıştır. Gerek yeryüzü şekilleri, iklim, bitki örtüsü ve hidrografya gibi doğal şartlar, gerekse nüfus yerleşme ve ulaşım gibi beşeri şartların elverişliliği havzada küçükbaş hayvancılığı yöre halkı için daima önemli bir ekonomik faaliyet haline getirmiştir. Güneydoğu Toroslar gibi dağlık ve engebeli sahalarda kurulan yerleşmelerde

bitkisel üretime elverişli düzlüklerin yetersizliği nedeniyle kıl keçisi yoğun beslenmektedir. Bu alanlarda çayır ve mera alanları ile orman ve fundalıklarında çok yer kaplaması kıl keçisinin yoğun dağılışına neden olmaktadır. Dicle nehri ve kollarının su ihtiyacını karşılanması gibi avantajlar, son dönemde yaşanan terör olaylarının gölgesinde kalmış hem hayvancılıkla uğraşan nüfusu yerinden etmiş hem de çayır ve meraların yasaklanması sonucunda kıl keçisi miktarında önemli düşüşler meydana gelmiştir.

1990 yılı öncesinde sayıca fazla olan kıl keçisi 2006 yılına gelindiğinde bir hayli azalmıştır. Bir zamanlar Musul çevresinde kışlayan sürülerin yaylası olan Bitlis-Pervari arası dağlık sahada koyun ve kıl keçisi yoğun bir şekilde yetiştirilmektedir. Bu alanlar, aynı zamanda konar-göçer aşiretlerin kış aylarını geçirdiği kışlak alanlarına da karşılık gelmektedir. Hayvancılığın azalışındaki önemli sebeplerden biri de 1980'li yıllarda başlayan ve etkisini 1990 yılı yıllarda artarak hissettiren terör faaliyetlerinin bölge genelinde görülmesidir. Büyük can ve mal kayıplarına neden olan terörist faaliyetler sonucunda güvenlik nedeniyle yayla ve meralara çıkılmasının yasaklanması, göçebe aşiretler yerleşik hayata geçirilmeye başlanmıştır. 1994-1997 yılları arasında araştırma alanında toplam 267 köy yerleşmesi güvenlik gerekçesiyle boşaltılmıştır. Bu yerleşmeler Güneydoğu Toroslar üzerindeki yerleşmelere karşılık gelmektedir. Göçebe hayat tarzı sürdüren aşiret mensupları başta Siirt olmak üzere birçok şehir merkezine yerleştirilmiş, zamanla da bu gruplar hayvancılık aktivitesini terk etmeye başlamışlardır. Mera ve yaylalara çıkışlar yasaklanınca göçebe grupların faaliyetleri de kısıtlanmış ve hayvancılık için olumsuz şartlar doğurmuştur.

Güneydoğu Torosların güneyinde yer alan Diyarbakır plato sahası ve merkezi düzlükleri ise koyun üretimini desteklemiştir. Geniş havza fazla masraf gerektirmeyen koyun üretiminin yoğunlaşmasına olanak tanımıştır. Yine Dicle nehrine dahil akarsu boyları nüfus, yerleşme ve koyun dağılışında önemli bir etkidir. Bu alanların kuru tarım sahası olması hayvanlara ot teminini de sağlamış, iklim olarak korunaklı bir saha olması yaz ve kış aylarında büyük hayvan gruplarının burada toplanmasına neden olmuştur.

Diyarbakır havzası ve çevresinde tarihi dönemlerden beri gerek kültür olarak gerekse de buradaki köylünün en önde gelen ekonomik uğraşı olan küçükbaş hayvancılık faaliyetleri 1991-2006 yılları arasındaki 15 yıllık dönemde oldukça gerilemiştir. 1991 yılında 2.850.818 adet olan hayvan sayısı 2006 yılında 1.572.156'ya düşmüştür. Bu dönem içinde küçükbaş hayvan sayısı %50 oranında azalmıştır.

Son dönemlerde hayvancılığı desteklemek amacıyla tarım il ve ilçe müdürlükleri ile sosyal dayanışma vakıflarınca köylülere ücretsiz hayvan dağıtımı yapılmakta fakat bu desteklemelerde ekonomik olarak köylüyü rahatlatamadığı için hayvancılık sektöründeki gerileme devam etmektedir. Yem fiyatlarındaki artış, hayvan fiyatlarında görülen

düşüşler ekonomik anlamda köylüyü zor durumda bırakmıştır. 2007 ve 2008 yıllarından itibaren de özellikle araştırma alanının doğusunda yer alan ve Batman ili ve ilçelerinde hayvancılık önemli bir şekilde artış kaydetmiştir. Bu artışlarda boşaltılan köylere geri dönüşlerin başlaması, hayvancılıkla ilgili önemli projelerin uygulanması, hayvancılığa özel kredilerin verilmesi devlet tarafından hayvancılığın teşvik edilmesinin önemli rolü olmuştur.

KAYNAKLAR

- Alagöz, C.A., 1941; “Yayla Tabiri Hakkında Rapor”, Birinci Coğrafya Kongresi Raporları, 150-157, Ankara.
- Ardel, A., 1961; “Güneydoğu Anadolu’da Coğrafi Müşahedeler,” Türk Coğrafya Dergisi, 21, 140-148, Ankara.
- Denker, B., 1960; “Güneydoğu Toroslarda Göçebelik. Dr. Wolf Dieter Hutteroth’a Göre” Türk Coğrafya Dergisi Yıl: XVI, S: 20, 136-142, Ankara.
- Denker, B.T., 1977; Yerleşme Coğrafyası-Kır Yerleşmeleri, İst. Üniv. Coğ. Enst. Yay. No: 93, İstanbul.
- Doğanay, H., 1994; Türkiye Beşeri Coğrafyası, Gazi Büro Yay. Ankara.
- Durmuş, E., 2003; Literatür Işığında Diyarbakır Havzası Kuzeyindeki Yöre Ayırmaları ve Bu Hususta Yeni Bir Deneme, Fırat Üniv. Sos. Bil. Enst. Doktora Semineri, Elazığ.
- Emiroğlu, M., 1977; Bolu’da Yaylalar ve Yaylacılık, A.Ü.D.T.C.F. yay No: 272, Ankara.
- Gürgen, G., 2001; Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin İklimi, Dicle Üniv., Eđt. Fak.Yay., No: 12, Diyarbakır.
- Gürgen, G., 2001; “Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Bölge İklimine Etkisi”, Dicle Üniv. Eđt. Fak. Derg. 4, Diyarbakır.
- Gürsoy, C.R., 1975; “Türkiye’nin Tabii Yolları,” Türk Coğrafya Dergisi S:26, s. 25-29, İstanbul.
- Saraçođlu, H., 1956; Türkiye Coğrafyası Üzerine Etüdler-I, Doğu Anadolu, Maarif Basımevi, İstanbul.
- Sözer, A.N., 1969; Diyarbakır Havzası, Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Derneđi Yay. Tarih ve Coğr. Dizi No:4 Ankara.
- Tanoğlu, A., 1966; Nüfus Ve Yerleşme, İst.Üniv. Edb. Fak. Coğrafya Enstitüsü Yay., İstanbul.
- Tunçel, H., 1996; “Mezra Kavramı ve Türkiye’de Mezralar,” Ank.Üniv. Coğrafya Arş. ve Uyg. Merk. Türkiye Coğrafyası Dergisi, S: 5, 73-92, Ankara.
- Yücel, T., 1987, Türkiye Coğrafyası. Türk Kültürünü Arşt. Enst. Yay: 68, Seri: VII, Sayı: A.5, Ankara.
- TÜİK, 1991-2008 Tarımsal Yapı ve Hayvancılık İstatistikleri
- TÜİK, 1990, 2000 Nüfus İstatistikleri
- TÜİK, 2007 ADNKS Nüfus İstatistikleri